

Sosyal Bilimler Dergisi / The Journal of Social Science

Yıl: 5, Sayı: 19, Ocak 2018, s. 253-265

Yrd.Doç.Dr. Elif GÜRSOY

Uşak Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi, elif.gursoy@usak.edu.tr

İZMİR, HATUNİYE CAMİSİ

Özet

Mimari ve süsleme alanında sürekli olarak gelişim ve yenilik gösteren Osmanlı sanatı, 18. yüzyılda yeni bir döneme girmiştir. Batı ile olan ilişkilerin artması ile birlikte batılı akımlar, Barok, Rokoko ve Ampir üsluplar, mimariden çok süslemede kendini göstermiştir. Batılılaşma Dönemi adı verilen ve batılı akımların etkili olduğu döneme ait örnekler, en fazla başkent İstanbul'da görülmekle birlikte, İstanbul dışında imparatorluğun egemen olduğu birçok bölgede de etkili olmuştur.

İzmir ilinde Basmane'de yer alan Hatuniye Camisi de, özellikle batı etkili açılı süslemeleri ile, Batılılaşma döneminin bir örneği durumundadır. Çalışmaya konu olan cami, mimari ve süsleme özellikleri bakımından ele alınarak, çevredeki benzer örneklerle karşılaştırılarak, yapının Türk mimarisindeki yerinin saptanması amaçlanmıştır¹.

Anahtar Kelimeler: Hatuniye Camisi, Barok Süsleme, Alçı Süsleme.

İZMİR, HATUNİYE MOSQUE

Abstract

The Ottoman art, which had constantly been developing and renovating in the field of architecture and decoration, entered a new era in the 18th century. With the improving relations with the West, western movements and Baroque, Rococo and Imperial styles were seen in decoration rather than architecture. The examples of the era named Westernization Period, upon which the western movements had

¹ Paylaşmış olduğu bilgi ve belgeler nedeniyle Mine Taşkaya Dönmez Mimarlık Ofisi'ne ve de Mine Taşkaya Dönmez'e şükranlarımı sunarım.

effects, were seen mostly in the capital city of Istanbul, yet prevailed in many regions where the empire ruled.

Hatuniye Mosque, situated at the intersection point of the Anafartalar Street and 943rd Street in Basmane, Izmir, is one of the examples of this Westernization Period, with its angle decorations influenced by the West. The study aims to determine the importance of the structure in the Turkish architecture by investigating the mosque in terms of its architectural and decorative features and by comparing it with similar examples.

Keywords: Hatuniye Mosque, Baroque Ornamentation, Plaster Ornamentation.

GİRİŞ

İzmir Basmane’de, Anafartalar Caddesi ile 943 sokağın kesiştiği noktada yer alan Hatuniye Camisinin ilk inşasına dair kitabesi mevcut değildir (Bayrakal 2004: 31). Vakfiye kayıtlarına göre 1670 yılından önce inşa edilmiş caminin banyesi Tayyibe Hatun’dur (Aktepe 1973: 199). Caminin kare planlı ve tek kubbeyle örtülü harim mekanının batısına bir bölüm daha eklenerek enine dikdörtgen planlı bir harim şeması elde edilmiştir (Polat 2011: 153). Bu mekanlar 1737 yılında ve 19. yüzyıldaki onarımlarla eklenmiştir (Bayrakal 2004: 31). Cami ayrıca 1965 yılında mahalli derneklerin yardımıyla kapsamlı bir onarım geçirmiştir (Polat 2011: 84-85).

Günümüzde enine dikdörtgen planlı olan harim mekanında kubbeli ana bölüm, batısında daha küçük kubbe ile örtülü bir bölüm ve çapraz tonozlu üç birim yer almıştır. Sonradan eklenen bölüm ile tek kubbeli ana mekan arasında geçiş, yuvarlak kemer ile sağlanmıştır. Harimin kuzeyindeki beş birimli son cemaat yeri ile harim arasında, minare konumlanmıştır (Çizim.1-2).

Harimin büyük boyutlu ana kubbesi onikigen kasnaklıdır. Kasnağın her bir kenarına içerdiren alçı şebekeli, dışarıdan ise demir profilli pencereler yerleştirilmiştir. Harimin batısına eklenen kubbeli birimde ise kasnak kullanılmamıştır. Geçişler pandantiflerle sağlanmıştır.

Harimin kuzeyi ve batısında ahşap kadınlar mahfili bulunmaktadır. Batıdaki bölüm tonoz örtüyle genişletilmiştir. Harimin kuzeyindeki mahfil katının merkezi, yarım daire formlu çıkmalıdır. Kadınlar mahfiline çıkış harimin kuzeydoğu köşesinde yer alan merdiven ile sağlanmaktadır (Fotoğraf.3).

Harimin kuzeyinde yer alan, kubbe örtülü beş birimli son cemaat yeri duvarla kapatılmıştır. Yapının kuzey cephesinde iki giriş açıklığına yer verilmiştir. Son cemaat yerinde kubbe göbeğinde alçı malzemedden yapılmış, altın yıldızla boyanmış tek çiçek motifi kullanılmıştır.

Harimin batı cephesinin kuzey kesiminde yer alan ve sonradan eklenen bölüm nedeniyle, günümüzde harimin merkezinde kalmış olan minare, silindirik gövdeli, tek şerefelidir. Şerefe altı mukarnaslı olan minarede, külah diğer bölümlerde olduğu gibi kuşun kaplamalıdır.

Caminin eski avlusu ve avlusu içerisinde yer alan medrese ile yakınındaki evler, dükkanlar, han ve kahvehane ortadan kalkmıştır (Aktepe 2003: 32). Günümüzde yamuk planlı bir avlu-

su bulunmaktadır. Yapının doğusunda mermer bir havuz ile abdesthanenin yer aldığı birimler yer almaktadır.

Yapının duvarları sıvalıdır, örtü kurşun kaplamalıdır. Yuvarlak kemerli ve dairesel formlu pencerelerin kullanıldığı yapıda, üst seviye pencereleri, kasnak pencereleri gibi alçı şebekelidir (Çizim.3-4-5).

Harime girişi sağlayan iki kanatlı kapıda, her kanat üzerinde üçer panoya yer verilmiştir. Panolar yatay formlu baklava formları ile birbirinden ayrılmıştır. Ortadaki panodaki süsleme üst ve alt panodakine benzemekle birlikte daha büyük boyutludur. Süslemede, palmet motifi ve “S - C” kıvrımından oluşan düzenlemeye yer verilmiş olup Barok karakter göstermektedir.

Harim giriş açıklığı ile aynı aksda yer alan yarım daire profilli mihrap nişi çeyrek küresel kavsaralıdır. Mihrap, ayrıca dışa taşıntı yapmaktadır. Tepeliğinde ve sütun başlıklarında süslemenin kullanıldığı mihrapta, alçıdan yapılmış ve altın yaldızla boyanmış süslemede Barok karakter taşıyan “S ve C” kıvrımı, akantus yaprağı ve üzüm salkımı kullanılmıştır. Tepeliğin merkezinde ayrıca madalyon formu içerisinde “Ya Mucibbed davat” yazısı, yatay dikdörtgen formlu diğer panoda ise Bakara Suresi 144. Ayet yazılıdır (Polat 2011: 86). İki yandan mihrap nişini sınırlandıran kare kaideli silindirik gövdeli sütunların başlıkları kompozit düzende yapılmış olup, akantus yaprağı volütlere yer verilmiştir. Başlıklar yaldızla boyanmıştır (Fotoğraf.4 / Çizim.8).

Benzer şekilde Barok karakterli alçı süslemelerle zengin İzmir camilerinden Kestanepazarı Camisi, Hisar Camisi, Başdurak Camisi ve Kemeraltı Camisi’nde de alçı süslemeli mihrapta sütun başlıkları kompozit tiptedir (Bulut 1996: 9).

Ahşap malzemeden yapılmış minber, birkaç sıra silmeden ibaret kaide ile zemine oturmaktadır. Üç adet sütun ile dört kemerli süpürgelik bölümünde ayrıca Barok karakterli bitkisel süsleme ile dolgulandırılmış üçgen bölüm yer almıştır. Minberin yan aynalığı iki bölüm halinde değerlendirilmiştir. Üstteki üçgen bölümde, süpürgelik bölümünde kullanılan Barok karakterli bitkisel süsleme tekrarlanmıştır. Alttaki bölümde ise S kıvrımından kulpa sahip, vazodan çıkarak dağılan bitkisel süsleme yer verilmiştir. Benzer şekilde kıvrım dal süslemesi yan aynalık ile merdiven korkuluğu arasındaki bordürde de kullanılmıştır.

Minber korkuluğu ve köşk korkuluğunda da tekli çiçek motifleri kullanılmıştır. Geçit bölümü bulunan minberde geçit kemeri köşeliklerinde de ışınsal düzenlemeler bir diğer süsleme unsurudur.

Minberde kapı açıklığı ve köşk bölümünde bulunan sütunlar yivlidir ve başlıkları, mihrapta olduğu gibi korint düzendedir. Hem kapı açıklığı hem de köşk üzerinde alınlıklara yer verilmiştir. Kapı üzerinde yan aynalıktakine benzer şekilde kapı formu içerisinde çıkan bitkisel düzenleme kullanılmışken, köşk üzerinde ise mihrap tepeliğindeki benzerlik gözlenmiştir. Minberde yüksek kabartma tekniği ile yapılmış, Barok karakterli bitkisel süslemeler, yaldızla boyanmıştır. Diğer bölümler ise beyaz renkte yağlı boyalıdır (Fotoğraf.5 / Çizim.9).

Kare planlı ve tek kubbeyle örtülü orijinal harim mekanı ile Hatuniye Camisi, İzmir’de Salepçioğlu Camisi (1897-1907), Başdurak Camisi (18. Yüzyılın ikinci yarısı), Kemeraltı Cami-

si (1671), Damlacık Camisi, Eşrefpaşa Camisi, Aliğa Camisi, Hamidiye Camisi, Hacı Mahmut Camisi, İkiçeşmelik Camisi'ne benzerlik göstermektedir.

Bazı araştırmacılar, tek kubbeli yapı geleneğini Orta-Asya Türk çadırlarına ve Uygur devri stupalarına (Cezar 1977: 75) bağlarken, bazıları Sasani dönemi ateşgedelerini örnek vermektedir. Bazı araştırmacılar ise tek kubbeli şemanın gelişmesinde Orta-Asya ve İran kültürlerinin etkileşiminden bahsetmektedir (Çakmak 2013: 127). Kare planlı harimin tek kubbe ile örtüldüğü şema, Anadolu'da 13. Yüzyıldan itibaren görülmeye başlanmış ve "Tek Kubbeli Selçuklu Mescitleri" adıyla anılmıştır (Katoğlu 1967: 81-100; Aslanapa 1991: 55-62; Dilaver 1971: 17-18). Beylikler dönemi camilerinde de en çok tercih edilen plan şeması durumundaki tek kubbeli plan tipi, İznik Hacı Özbek Cami (1333) örneğinde karşımıza çıkmaktadır (Öney 2009: 4). Mimar Sinan'ın inşa ettiği yapılardan Tekirdağ Rüstem Paşa Cami (1553), Diyarbakır İskender Paşa Cami (1565), İzmit Pertev Paşa Cami (1579) örnekleri de tek kubbeli camilere örnektir. Batılılaşma döneminde de kullanılan plan şeması İstanbul Nur-u Osmaniye Cami (1748-1755), Gülşehir Kurşunlu Cami (1779) örneklerinde uygulamada bazı farklılıklarla devam etmektedir (Bayrakal 2001: 142). 20. yüzyıl camilerinden İstanbul Bebek Cami (1913) örneği ile her dönem kullanımı görülen plan tipi, günümüzde modern cami mimarisi örnekleri ile de sürdürülmektedir.

Osmanlı Devletinin batıyla olan ilişkilerini arttırması, 18. yüzyıla kadar mimari ve bezeleme alanında kendi içinde gelişme gösteren Osmanlı sanatını etkilemiş (Sözen-vd. 1976: 284), bu etkileşim mimariden çok süsleme alanında kendini göstermiştir (Kuban 1954). Batı sanatı etkileri, yapıların dış mimarisinde, fazla bir etki göstermemekle birlikte, iç süslemeler bakımından önemli yenilikler getirmiştir (Renda 1977: 77). Avrupa üsluplarının Türk mimarisine uygulandığı ilk anıtsal örnekler camiler olmuş, 18. yüzyıldan itibaren Ege bölgesinde, İzmir'de Avrupa etkileri çok sayıda camide uygulanmıştır. Ayrıca Beylikler ve Klasik Osmanlı devirlerinde yaptırılmış olan birçok yapı, sonrasında Avrupa modasına uygun hale getirilmiştir (Bulut 1996: 2).

Batılı akımlar, diğer bölgelerde karşılaşılan örneklerde olduğu gibi, İzmir camilerinde de plan tipi ve kuruluş bakımından yenilik sağlamamış, özellikle dekoratif alanda etkili olmuştur. Öncelikle de iç mekan süslemesinde kendini göstermiştir. Bu nedenlerle, her tür desenin kolaylıkla işlenebildiği yumuşak bir malzeme olan alçı, bu dönem camilerinin iç dekorasyonunda başlıca süsleme unsuru olarak dikkati çekmiştir. Duvar yüzeyleri, mihrap, pencereler, sütun başlıkları, mimari kuruluşun iskeletini oluşturan kemerlerin üst kısımları, kemer araları, tromp, pandantif, kasnak gibi kubbeye geçiş unsurları, kubbe içi ve mahfilde karşımıza çıkan alçı malzeme önemli bir süsleme unsuru halini almıştır (Bulut 1996: 2).

İzmir'de Hatuniye Camisi harimindeki farklı boyuttaki iki kubbeye, alçıdan yapılmış ve altın yaldızla boyanmış süslemeler kullanılmıştır. Ana kubbeye sekizgen ve baklava formu, alçı silmelerle çerçevelenmiş kartuşlar bulunurken, küçük boyutlu kubbeye dairesel forma ve baklava formuna yer verilmiştir. Her bir form içerisinde tekli çiçek motifleri uygulanmıştır. Ana kubbeye ayrıca baklava formları da süslemeli olup, göbek düzenlemesi farklıdır. Merkezde yer alan bitkisel süsleme ve ışınsal düzenleme ile dolgulandırılmış bölümün aksine, küçük boyutlu kubbenin göbeğinde bitkisel süsleme ve volütlere yer verilmiştir. Ana kubbeye ayrıca kasnağın altında akantus yapraklarının kullanıldığı bir süsleme frizi yer almıştır.

Harimde, dairesel formlu yazı panoları da alçı süslemelidir. Yüzeyden taşıntı yapan alçı süslemede akantus yaprağı ve kıvrım dal süslemesi, kubbedekine benzer karakterdedir.

Alçının kolaylıkla işlenebilen yumuşak bir malzeme olması, birçok yapıda süsleme unsuru olarak kullanılmasını sağlamıştır. Aydın Cihanoğlu Camisi (1756) (Tanman 1993: 542-544), Gülşehir Karavezir Camisi (1779) (Sözen-vd. 1976: 298), Kırkağaç Çiftehaneler Camisi (1864-65) (Kuyulu 1990: 109), İzmir Salepçioğlu Camisi (1897-1907) (Ersoy 2002: 281-294) alçı süslemenin başarılı örnekleri durumundadır.

Beylikler ya da Klasik Osmanlı dönemlerinde inşa edilmiş birçok caminin sonraki dönemlerde Batı etkili üsluba uygun biçimde süslendiği görülmektedir. İzmir'deki Kemeraltı Camisi (1671), Hisar Camisi (16. Yüzyıl) ve Başdurak (Hacı Hüseyin) Camisi (18. Yüzyıl ikinci yarısı) (Bulut 1996: 4-6) gibi örnekler inşa tarihinden sonraki bir dönemde, Batılı etkiler taşıyan süsleme anlayışıyla bezenmiştir.

Anadolu Türk sanatında Selçuklular devrinden itibaren başlayan ve süregelen alçı süsleme, İzmir camilerinde, dönemin bir özelliği olarak çok yoğun bir kullanma alanı bulmuştur. Avrupai karakterde iri, taşkın kabartmalı motifler halinde hemen hemen bütün yüzeylere uygulanmış İzmir camilerinin alçı süslemeleri, Türk sanatında batılılaşma devri olarak adlandırılan dönemin konu ve stil özelliklerini başarılı bir şekilde yansıtmaktadır. İzmir Hatuniye Camisi de alçı süslemeleri ile Batılılaşma döneminin başarılı örnekleri içerisinde yer almaktadır.

KAYNAKLAR

- Aktepe, M. Münir, "Osmanlı Devri İzmir Camileri Hakkında Ön Bilgi", **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi**, S.3, İstanbul, 1973, s.188-206.
- Aktepe, Münir, **İzmir Yazıları, Camiler, Hanlar, Medreseler, Sebiller**, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayını, İzmir, 2003.
- Aslanapa, Oktay, **Anadolu'da İlk Türk Mimarisi**, Ankara, 1991.
- Bayrakal, Sedat, **Edirne'deki Tek Kubbeli Camiler**, Ankara, 2001.
- Bayrakal, Sedat, "İzmir Minberleri", **Sanat Tarihi Dergisi**, S. XIII/2, 2004, s.19-49.
- Bulut, Lale, "İzmir Camilerinde Alçı Süsleme", **Sanat Tarihi Dergisi**, S. VIII, 1996, s. 1-9.
- Cezar, Mustafa, **Anadolu Öncesi Türklerde Şehir ve Mimarlık**, İstanbul, 1977.
- Çakmak, Şakir, **Muğla Cami ve Mescitleri**, Muğla Belediyesi Kültür Yayınları, Muğla, 2013.
- Dilaver, Sadi, "Anadolu'da Tek Kubbeli Selçuklu Mescitlerinin Mimarlık Tarihi Yönünden Önemi" **Sanat Tarihi Yıllığı**, S. 4, 1971, s.17-28.
- Ersoy, İnci Kuyulu, "Salepçioğlu Ailesinin İzmir'e Katkıları ve Salepçioğlu Camii", **Prof. Dr. Gönül Öney'e Armağan 10-13 Ekim 2001**, Ege Üniversitesi Basımevi, İzmir, 2002, s. 281-294.
- Katoğlu, Murat, "13. Yüzyıl Konya'sında Bir Cami Grubunun Plan Tipi ve Son Cemaat Yeri." **Türk Etnografya Dergisi**, S. 9, 1967, s.81-100.

- Kuban, Doğan, **Türk Barok Mimarisi Hakkında Bir Deneme**, İTÜ Mimarlık Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1954.
- Kuyulu, İnci, “Kırkağaç Çiftehanlar Camii”, **Arkeoloji-Sanat Tarihi Dergisi**, S. 5, İzmir, 1990, s.103-115.
- Öney, Gönül, **Beylikler Devri Sanatı 14.-15. Yüzyıl (1300-1453)**, İstanbul, 2009.
- Polat, Sibel, “İzmir’deki Geç Dönem Osmanlı Camileri”, **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi**, Konya, 2011.
- Renda, Günsel, **Batılılaşma Dönemi Türk Resim Sanatı 1700-1850**, Hacettepe üniversitesi Yayınları, Ankara, 1977.
- Sipahi, Ülkü, “XVII-XVIII Yüzyıl İzmir Camileri”, **Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Lisans Tezi**, İzmir, 1986.
- Sözen, Metin-vd., **Türk Mimarisinin Gelişimi ve Mimar Sinan**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 1976.
- Tanman, M. Baha, “Cihanoğlu Külliyesi”, **DİA**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C.7, İstanbul, 1993, s.542-544.

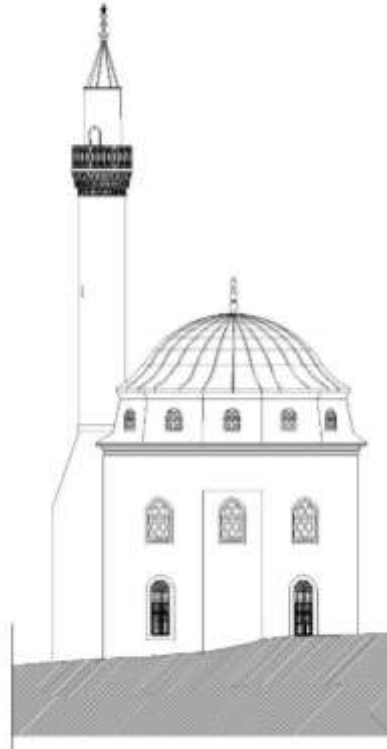
Ekler

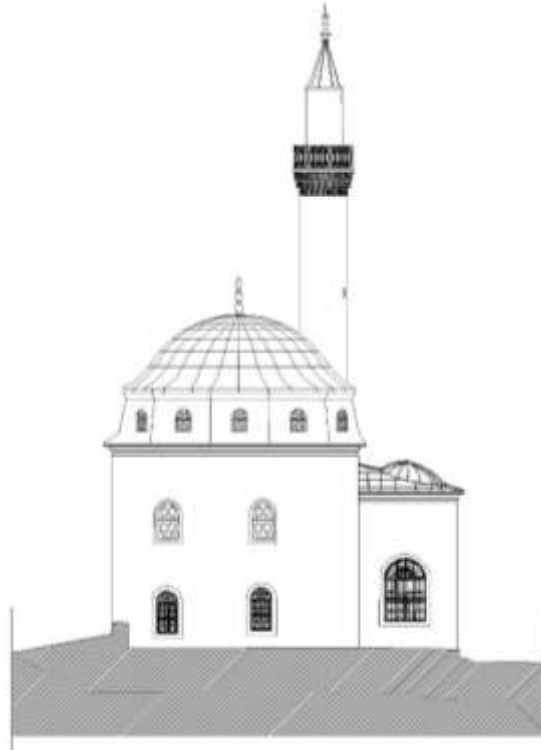
Çizim.1-Hatuniye Camisi. +0,00 Kotu Planı. (2017 / M.T. Dönmez)

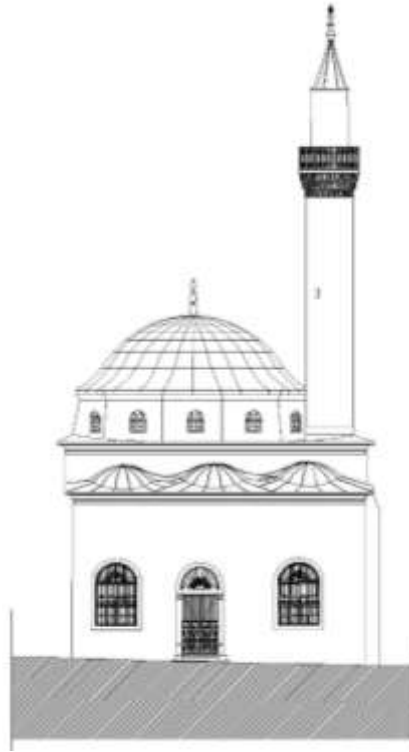
Çizim.2-Hatuniye Camisi. +3,50 Kotu Planı. (2017 / M.T. Dönmez)

Çizim.3-Hatuniye Camisi. Güneydoğu Cephesi. (2017 / M.T. Dönmez)

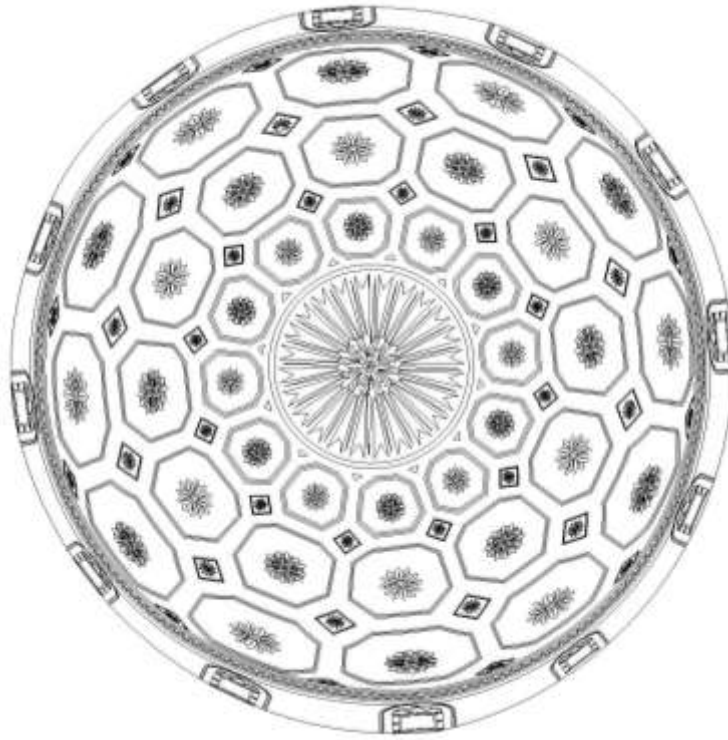
Çizim.4-Hatuniye Camisi. Kuzeydoğu Cephesi. (2017 / M.T. Dönmez)

Çizim.5-Hatuniye Camisi. Kuzeybatı Cephesi. (2017 / M.T. Dönmez)

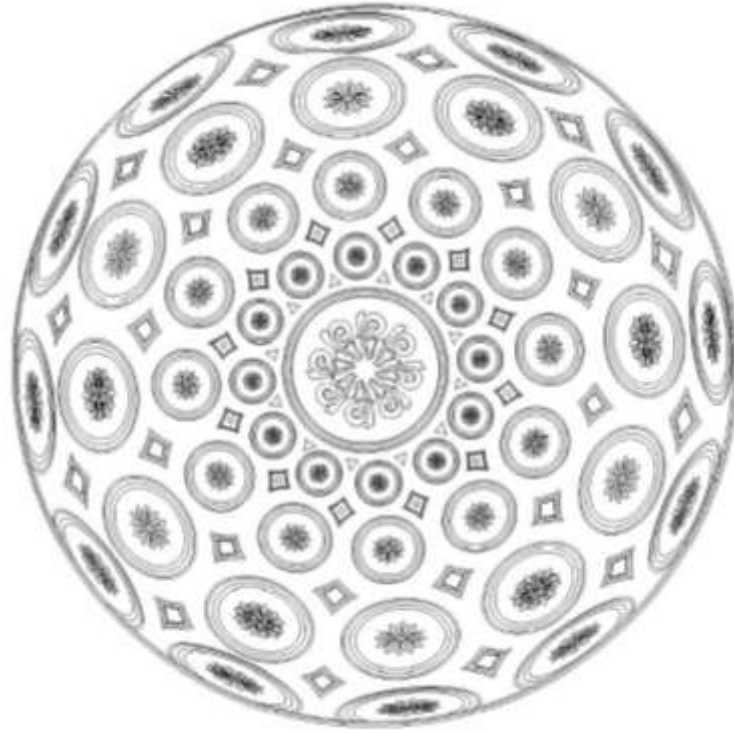
Fotoğraf.1-Hatuniye Camisi. Ana Kubbe. Alçı Süsleme.

Çizim.6-Hatuniye Camisi. Aba Kubbe. Alçı Süsleme. (2017 / M.T. Dönmez)

Fotoğraf.2-Hatuniye Camisi. Küçük Kubbe. Alçı Süsleme.

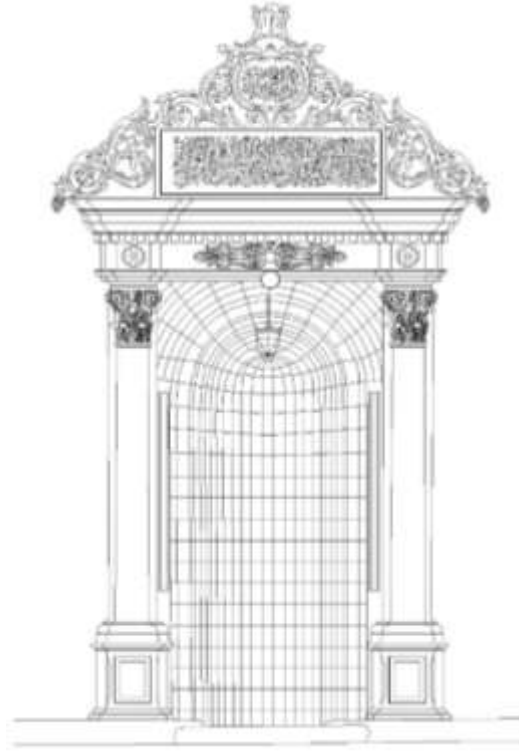
Çizim.7-Hatuniye Camisi. Küçük Kubbe. Alçı Süsleme. (2017 / M.T. Dönmez)

Fotoğraf.3-Hatuniye Camisi. Kadınlar Mahfili.

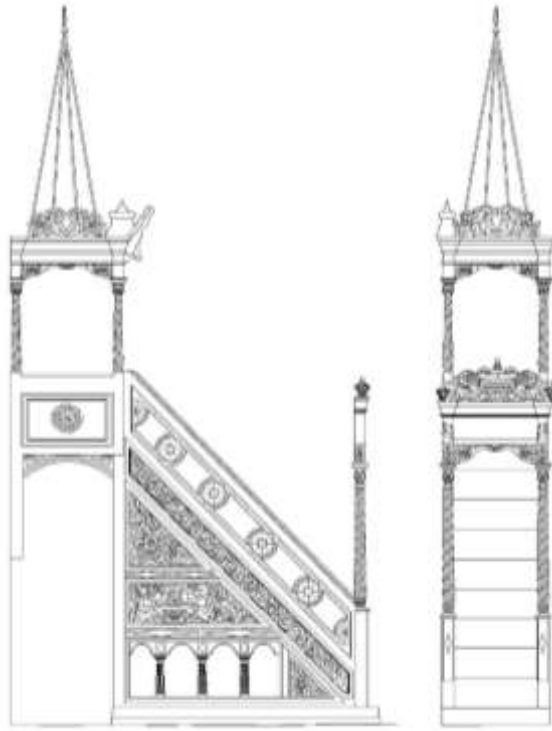
Fotoğraf.4-Hatuniye Camisi. Mihrap.

Çizim.8-Hatuniye Camisi. Mihrap. (2017 / M.T. Dönmez)

Fotoğraf.5-Hatuniye Camisi. Minber.

Çizim.9-Hatuniye Camisi. Minber. (2017 / M.T. Dönmez)